

The Scientific Authority of the Quran and Security Policymaking; A Reflection on the Ontological Foundations of Security Studies

Seyyed Sajjad Ale Seyyed Ghafoor 

PhD., Department of Political Science, Baqir al-Olum University; Islamic Sciences and Culture Academy; Qom Seminary, Qom, Iran. aleghafoor@isca.ac.ir

Abstract

Security studies in political science and international relations, particularly within dominant Western traditions, have largely been shaped on the basis of a materialist and anthropocentric ontology. They have understood security within the framework of the survival of the nation-state, the control of external threats, and the preservation of the balance of power. In this perspective, rooted in classical realism and neorealism, the state is considered the primary referent object of security, and threat is often reduced to the military and border level. Although later schools such as the Copenhagen School have expanded the scope of security to social, economic, environmental, and identity domains, and constructivists have shown that threats are largely normative and discursive constructs, these approaches have remained within a secular and limited framework. They have been unable to provide a comprehensive foundation for human, social, and existential security. Therefore, the main issue of the article is whether, by relying on the Holy Quran, a deeper, more inclusive, and more fundamental understanding of security can be offered that surpasses the limitations of prevailing Western paradigms. The aim of the research is to re-read and reconstruct the foundations of security studies through the approach of the scientific authority of the Holy Quran. It seeks to demonstrate that security in the logic of revelation is not merely the absence of threat or the preservation of political borders, but rather an existential, multi-dimensional, and hierarchical state that begins at the level of the individual and extends to the Ummah and even the best order of creation. The author aims to extract Quranic components of security and present an alternative model for security policymaking — a model that, instead of relying on materialism and anthropocentrism, is based on faith, piety (*taqwā*), justice, trust in God (*tawakkul*), and divine remembrance (*dhikr*), and redefines security as sustainable tranquility and the divine presence in human life. The main question or hypothesis of the article is whether the Holy Quran, as a revelatory source, has the capacity to provide an ontological framework for redefining

Cite this article: Ale Seyyed Ghafoor, S.S. (2026). The Scientific Authority of the Quran and Security Policymaking; A Reflection on the Ontological Foundations of Security Studies. *Studies of Qur'anic Sciences*, 8(1), p. 91-116. <https://doi.org/10.22081/jqss.2026.73136.1409>

Received: 2025-08-18 ; **Revised:** 2025-10-07 ; **Accepted:** 2025-10-25 ; **Published online:** 2026-03-30

Type of article: Research Article **Publisher:** Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights



the fundamental concepts of security — a framework that both compensates for the shortcomings of Western theories and enables the understanding of security at individual, social, and cosmic levels. In essence, the article asks: If security in conventional theories is usually reduced to the “absence of threat,” can we speak in the Quranic perspective of a security that is not only negative but also positive, affirmative, and based on inner peace and tranquility? The research method is qualitative and based on directed thematic interpretation. The author has systematically extracted key concepts of security from Quranic verses and contrasted them with prevailing Western approaches to show how the Quran can reformulate the concepts of security. In this method, concepts such as security, tranquility (*tuma'nīna*), Ummah, faith, justice, and the best order of creation have been examined thematically, and the connections between them and the existential structure of human beings and the world have been clarified. Thus, the article offers not merely a verse-centered interpretation, but a conceptual reconstruction in the field of security studies. One of the important findings of the research is that Western approaches, despite their internal differences, have all remained within a secular horizon. Realism summarizes security in the survival of the nation-state and the logic of anarchy; the Copenhagen School, although expanding security into new areas, remains at a normative and human level; and constructivism, despite its emphasis on ideas and norms, neglects the transcendent and sacred foundation. In contrast to these approaches, the Holy Quran views security not as a merely negative condition, but as a “positive security” — that is, a state of active and sustainable tranquility manifested in the concept of *tuma'nīna*. *Tuma'nīna* is the highest level of security and can remain stable in the heart of the believer even in conditions of threat, crisis, or external pressure, because its root lies in true faith, piety, and constant connection with God. Another finding of the article is that the referent objects of security in Quranic logic are not limited to the state, but encompass three interconnected levels: the faithful individual, the Islamic Ummah, and the best order of creation. At the individual level, security is understood as peace of heart, spiritual stability, and steadfastness in the face of threats. At the collective level, the Islamic Ummah — as a community with a shared faith-based identity — attains security through unity, justice, enjoining good, and forbidding evil. At the broader level, the entire system of creation possesses a divine order whose security is understood in the preservation of balance and harmony with God's wisdom. This hierarchy shows that security, in the Quranic view, is a multi-layered and organic concept that is linked from lower to higher levels. The final conclusion of the article is that the Holy Quran can serve as the basis for a comprehensive and alternative theory in security studies — a theory that removes security from the monopoly of the state and military threat and transfers it to the existential, spiritual, and social realm. In this framework, true security can only be realized by relying on divine and spiritual foundations, and any security devoid of this backing will be incomplete and fragile. Therefore, returning to the Quran is not merely an interpretive choice, but an epistemological and policymaking necessity for rethinking the concept of security — a necessity that can open new horizons for understanding, managing, and realizing security in the contemporary world.

Keywords: Scientific Authority of the Quran, Islamic Security, Existential Security, *Tuma'nīna*, Ummah, Multi-dimensional Security.

المرجعية العلمية للقرآن والسياسات الأمنية؛ تأمل في الأسس الوجودية للدراسات الأمنية

سيد سجاد آل سيد غفور

دكتوراه، العلوم السياسية، جامعة باقر العلوم (ع)؛ معهد العلوم والثقافة الإسلامية؛ الحوزة العلمية بقم، قم، إيران. aleghafoor@isca.ac.ir

الملخص

تُعرّف الدراسات الأمنية في الباراداييم (النموذج المعرفي) الغربي السائد -بالاعتماد على الأنطولوجيا المادية والعلمانية- الدولة بوصفها المحور الأساس للأمن، والتهديد العسكري باعتباره الخطر الأكبر. هذا التوجه، الذي تعود جذوره إلى التحولات التاريخية في أوروبا، يرى الأمن مفهوماً عملياً ومادياً في المقام الأول، يقوم على القدرة العسكرية وتوازن القوى وحفظ الحدود الجغرافية. ومع ذلك، يواجه هذا الباراداييم تحديات متعددة. وتذهب الفرضية الرئيسية لهذه المقالة إلى أن القرآن الكريم، بوصفه مصدراً وحيانياً، قادر على تقديم إطار أنطولوجي (وجودي) شامل وعميق ومتكامل للدراسات الأمنية، لا يقتصر على معالجة نقائص الباراداييم الغربي فحسب، بل يفتح آفاقاً جديدة بالكامل؛ حيث يوسع هذا الإطار مفهوم الأمن من المستوى الفردي إلى العالمي، مؤكداً أن الأمن الحقيقي يظل ناقصاً وهشاً ما لم يرتبط بالأسس الإلهية والمعنوية. اعتمد هذا البحث المنهج الكيفي بالاستناد إلى طريقة "التفسير الموضوعي الموجه"، سعياً لإعادة قراءة وبناء هذه الأسس بمرجعية القرآن الكريم العلمية. وتُشير نتائج البحث إلى أن الأمن في الأنطولوجيا القرآنية المتمحورة حول الخالق، يرتقي من مجرد مفهوم مادي-وظفي إلى حالة وجودية متعددة الأبعاد. تشمل هذه الحالة الوجودية الأبعاد الروحية، والنفسية، والاجتماعية، والثقافية، والمادية، وتأسس على الإيمان والتقوى والعدالة والتوكل. وفي هذا الإطار، يخرج "موضوع الأمن" (الطرف المستهدف بالأمن) من حصر الدولة ليمتد إلى الفرد المؤمن، والأمة، والنظام الأحسن؛ مما يعكس رؤية شاملة تستوعب كافة مستويات الوجود. كما أُعيد تعريف التهديدات ضمن تراتبية دلالية؛ تبدأ من التهديدات الجذرية كالشرك والكفر، وصولاً إلى التهديدات الوسطى كالفساد والظلم والتفرقة، وانتهاءً بالتهديدات العينية كالحرب والمجاعة.

الكلمات المفتاحية: المرجعية العلمية للقرآن، الأمن الإسلامي، الأمن الوجودي، الطمأنينة، الأمة، الأمن متعدد الأبعاد.

استناداً إلى هذه المقالة: آل سيد غفور، سيد سجاد (٢٠٢٤). المرجعية العلمية للقرآن والسياسات الأمنية؛ تأمل في الأسس الوجودية للدراسات الأمنية. دراسات

علوم القرآن، (١٨)، ص ٩١-١١٤. <https://doi.org/10.22081/jqss.2026.73136.1409>

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٨/١٨؛ تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/١٠/٠٧؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/١٠/٢٥؛ تاريخ الإصدار: ٢٠٢٤/٠٣/٣٠

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية



مرجعیت علمی قرآن و سیاست‌گذاری امنیتی؛ تأملی در مبانی وجودی مطالعات امنیت

سید سجاد آل سیدغفور^۱

دکتری، گروه علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)؛ پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی؛ حوزه علمیه قم؛ قم، ایران. aleghafoor@isca.ac.ir

چکیده

مطالعات امنیت در پارادایم مسلط غربی، با تکیه بر هستی‌شناسی مادی و سکولار، دولت را محور اصلی امنیت و تهدید نظامی را عمده‌ترین خطر تعریف می‌کند. این رویکرد، که ریشه در تحولات تاریخی اروپا دارد، امنیت را عمدتاً مفهومی عملیاتی و مادی تلقی می‌کند که بر پایه قدرت نظامی، توازن قوا و حفظ مرزهای جغرافیایی استوار است. با این حال، این پارادایم با چالش‌های متعددی روبه‌رو است. فرضیه اصلی مقاله آن است که قرآن کریم، به‌عنوان منبعی وحیانی، قادر به ارائه چارچوبی هستی‌شناختی جامع، عمیق و یکپارچه برای مطالعات امنیت است که نه تنها نارسایی‌های پارادایم غربی را پوشش می‌دهد، بلکه افق‌های کاملاً جدیدی می‌گشاید. این چارچوب، امنیت را از سطح فردی تا سطح جهانی گسترش می‌دهد و تأکید می‌کند که امنیت واقعی بدون پیوند با مبانی الهی و معنوی ناقص و شکننده است. این پژوهش با روشی کیفی و با اتکا به روش تفسیر موضوعی جهت‌دار، در پی بازخوانی و بازسازی این بنیان‌ها با مرجعیت علمی قرآن کریم است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که در هستی‌شناسی خدامحور قرآن، امنیت از مفهومی صرفاً مادی-کارکردی به وضعیتی وجودی و چندبعدی ارتقا می‌یابد. این وضعیت وجودی شامل ابعاد روحی، روانی، اجتماعی، فرهنگی و مادی است و بر پایه ایمان، تقوا، عدالت و توکل استوار می‌شود. در این چارچوب، موجود اصلی امنیت‌پذیر از انحصار دولت خارج شده و به فرد مؤمن، امت و نظام احسن تعمیم می‌یابد. این تعمیم نشان‌دهنده رویکردی جامع و همه‌جانبه است که همه سطوح وجود را در برمی‌گیرد. تهدیدات نیز در سلسله‌مراتبی معنادار بازتعریف می‌شوند؛ از تهدیدات ریشه‌ای مانند شرک و کفر، تا تهدیدات میانی مانند فساد، ظلم و تفرقه، و در نهایت تهدیدات عینی مانند جنگ و قحطی.

کلیدواژه‌ها: مرجعیت علمی قرآن، امنیت اسلامی، امنیت وجودی، طمأنینه، امت، امنیت چندبعدی.

استاد به این مقاله: آل سیدغفور، سید سجاد (۱۴۰۵). مرجعیت علمی قرآن و سیاست‌گذاری امنیتی؛ تأملی در مبانی وجودی مطالعات امنیت. *مطالعات علوم*

قرآن، ۱۸(۱)، ص ۹۱-۱۱۶. <https://doi.org/10.22081/jqss.2026.73136.1409>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۷/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۳؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰

نوع مقاله: پژوهشی
ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۵ نویسنده‌گان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.



<https://jqss.isca.ac.ir/>

۱. مقدمه

مطالعات امنیت یکی از کانونی‌ترین شاخه‌های روابط بین‌الملل و علوم سیاسی است که همواره متأثر از پارادایم‌های مسلط فکری در غرب بوده است. در سنت رئالیستی، که بر هستی‌شناسی مادی و عینی‌گرایی استوار است، امنیت عمدتاً در چارچوب بقای دولت-ملت در یک سیستم آنارشیک تعریف می‌شود. این تعریف، که از زمان هابز و لاک تا والتز ادامه یافته، بر پایه فرضیاتی مانند طبیعت خودخواه انسان و نبود مقام مرکزی در روابط بین‌الملل استوار است. در این نگاه، دولت تنها موجود امنیت‌پذیر و تهدید نظامی اصلی‌ترین ارجاع تهدید محسوب می‌شود. این رویکرد که محصول مستقیم تحولات تاریخی اروپا و شکل‌گیری دولت-ملت‌های مدرن پس از صلح وستفالی است، امنیت را در درجه نخست در چارچوب مرزهای جغرافیایی، حاکمیت سیاسی و توازن قوا فهم می‌کند. با این حال، این مدل در مواجهه با تهدیدات نوین و پیچیده، مانند تروریسم فراملی، تغییرات آب‌وهوایی یا جنگ‌های سایبری، محدودیت‌های ذاتی خود را نشان داده است. افزون‌بر این، در دنیای امروز تهدیداتی مانند همه‌گیری‌های جهانی نظیر کووید-۱۹ یا بحران‌های مهاجرتی ناشی از جنگ‌های منطقه‌ای، نشان‌دهنده ناکارآمدی تمرکز صرف بر تهدیدات نظامی هستند؛ زیرا این تهدیدات مرزهای سنتی را درنوردیده و به سطوح فردی و اجتماعی نفوذ می‌کنند.

در دهه‌های اخیر، مکاتب متأخرتری مانند مکتب کپنهاگ به رهبری باری بوزان و اول ویور، با معرفی مفاهیمی چون «بخش‌های امنیتی» و «امنیت‌سازی»، گامی فراتر نهاده و دامنه امنیت را به حوزه‌های اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و سیاسی گسترش داده‌اند. این گسترش، که شامل بخش‌هایی مانند امنیت هویتی نیز می‌شود، نشان‌دهنده تلاش برای فراتر رفتن از تمرکز صرف بر دولت است. به موازات آن، سازه‌انگاران مانند الکساندر ونت با تأکید بر نقش ایده‌ها، هنجارها و گفتمان‌ها در شکل‌گیری مقوله تهدید، بر ساخته‌بودن بسیاری از مفاهیم امنیتی را نشان داده‌اند. ونت نشان می‌دهد که آنارشی نه یک واقعیت عینی و تغییرناپذیر، بلکه ساخته‌ای اجتماعی و قابل دگرگونی است. با این حال، به‌رغم این گسترش مفهومی، یک نقطه کور بنیادین در تمامی این مکاتب وجود دارد: همه آن‌ها در دایره یک هستی‌شناسی سکولار، انسان‌محور و طبیعت‌باور محبوس مانده‌اند. حتی سازه‌انگاران که به ایده‌ها می‌پردازند، این ایده‌ها را ساخته‌های اجتماعی بشری و بدون هرگونه مرجعیت متافیزیکی یا وحیانی در نظر می‌گیرند. در این چارچوب، معنا و ارزش اموری صرفاً زمینی، نسبی و تاریخ‌مند هستند و حقیقتی فراسوی ادراک بشری جایگاهی در تحلیل‌های امنیتی ندارد. این نگاه، پرسش از «امنیت برای چه» و «امنیت در نسبت با حقیقت نهایی هستی چگونه تعریف می‌شود» را بی‌معنا می‌سازد. افزون‌بر این، این رویکردها اغلب به بحران‌های معنوی عمیق، مانند ازدست‌رفتن حس تعلق، پوچی و جوددی یا بحران معنا در زندگی افراد و جوامع، بی‌توجه هستند. برای مثال، در جوامع غربی افزایش نرخ افسردگی و خودکشی را

نمی‌توان تنها با عوامل اقتصادی یا اجتماعی توضیح داد، بلکه بخشی از آن ریشه در فقدان یک چارچوب معنوی پایدار دارد که پارادایم سکولار قادر به تأمین آن نیست. این در حالی است که جهان اسلام، با دارا بودن میراث غنی و حیانی و یک جهان‌بینی کاملاً متمایز، نیازمند بازتعریف مبانی نظری امنیت بر اساس این سنت فکری است. این جهان‌بینی که بر پایه توحید، غایت‌مندی جهان و مسئولیت انسان در برابر خدا استوار است، می‌تواند پاسخ‌های عمیق‌تری به چالش‌های امنیتی ارائه دهد. برای نمونه، مفهوم توحید نه تنها یک اصل اعتقادی، بلکه مبنایی برای وحدت اجتماعی و مقاومت در برابر تفرقه‌های قومی و نژادی فراهم می‌کند که خود عاملی کلیدی در امنیت جمعی است. فقدان یک چارچوب نظری بومی، نظام‌مند و ریشه‌دار در حوزه مطالعات امنیت، نه تنها منجر به وابستگی فکری و نظری به گفتمان مسلط غربی شده، بلکه از منظر عملی نیز کارآمدی لازم را برای تشخیص و مواجهه با چالش‌های امنیتی چندبعدی جهان اسلام - از تهدیدات هویتی و فرهنگی گرفته تا بحران‌های اخلاقی و معنوی - ندارد (آل سیدغفور، ۱۴۰۳، ص ۳۵). مسئله آن است که بسیاری از تهدیداتی که جامعه اسلامی را می‌آزارد، ریشه در بحران‌های معنوی، انحطاط اخلاقی و گسست از مبانی هویتی دارد که در چارچوب‌های صرفاً مادی غربی قابل توضیح و حل نیستند. برای نمونه، پدیده‌ای مانند تروریسم تکفیری را نمی‌توان تنها با تحلیل‌های ژئوپلیتیک یا اقتصادی فهم کرد؛ این پدیده بحرانی الهیاتی - امنیتی است که ریشه در برداشت‌های انحرافی از مفاهیم جهاد، امت و کفر دارد. افزون‌بر این، بحران‌هایی مانند مهاجرت اجباری مسلمانان یا اسلام‌هراسی در غرب نیز نیازمند تحلیل‌هایی مبتنی بر هویت دینی و چارچوب‌های معنوی هستند. بنابراین، پرسش اصلی این است: قرآن کریم به‌عنوان متن پایه جهان‌بینی اسلامی، چه الگوی بدیلی برای فهم امنیت ارائه می‌دهد و چگونه می‌توان بر اساس آن یک چارچوب هستی‌شناختی منسجم برای مطالعات امنیت طراحی کرد؟ این پرسش نه تنها نظری، بلکه دارای دلالت‌های عملی عمیقی برای سیاست خارجی و امنیت ملی کشورهای اسلامی است. برای مثال، در سیاست‌گذاری‌های امنیتی ایران یا ترکیه، ادغام ابعاد معنوی می‌تواند به تقویت انسجام داخلی و مقاومت در برابر فشارهای خارجی کمک کند؛ در حالی که رویکردهای غربی اغلب بر ابزارهای فنی و نظامی متمرکز دارند که بدون پشتوانه فرهنگی، ناپایدار هستند. شایان ذکر است که نقد پارادایم‌های غربی به معنای دفاع مطلق از وضعیت موجود در جوامع اسلامی یا رفتار تمامی گروه‌های موسوم به اسلامی نیست. وقوع پدیده‌های انحرافی مانند تروریسم تکفیری در جهان اسلام نه تنها نقضی بر پارادایم قرآنی محسوب نمی‌شود، بلکه خود گواهی بر این مدعاست که گسست از مبانی اصیل قرآنی و برداشت‌های انحرافی از مفاهیم دینی می‌تواند به چه فجایعی بینجامد. مدل یکپارچه ارائه‌شده در این پژوهش، با ترسیم سلسله‌مراتب تهدیدات، نشان می‌دهد که ریشه تروریسم تکفیری را باید در تهدیدات ریشه‌ای مانند برداشت‌های انحرافی از توحید و جهاد و نیز تهدیدات میانی مانند ظلم، تفرقه و فقدان عدالت جست‌وجو کرد که در نهایت به تهدیدات

عینی، یعنی اقدامات تروریستی، منجر می‌شود. بنابراین، راه‌حل پایدار در بازگشت به همان مبانی اصیل قرآنی و اصلاح برداشت‌های انحرافی نهفته است.

۲. پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که ادبیات موجود در این حوزه را می‌توان در سه دسته کلی جای داد؛ با این حال، هیچ‌یک از این دسته‌ها به‌صورت نظام‌مند و با دغدغه نظریه‌پردازی هستی‌شناختی، به قرآن کریم به‌عنوان منبعی بنیادین برای بازتعریف امنیت نپرداخته‌اند.

دسته نخست، تحقیقات غربی در حوزه مطالعات امنیت است که شامل آثار کلاسیک و اثرگذاری مانند نظریه نواقع‌گرایی کنت والترز، مکتب کپنهاگ با محوریت باری بوزان و اول ویور، و سازه‌انگاری الکساندر ونت می‌شود. والترز امنیت را بر پایه ساختار نظام بین‌الملل و منطق آنارشیک آن تعریف می‌کند؛ در حالی که بوزان با طرح امنیت چندبخشی، دامنه امنیت را از حوزه نظامی فراتر برده و به عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گسترش می‌دهد. ونت نیز با تأکید بر نقش ایده‌ها، هنجارها و گفتمان‌ها، نشان می‌دهد که تهدیدات امنیتی صرفاً داده‌هایی عینی و ثابت نیستند، بلکه در بستر تعاملات اجتماعی ساخته و بازتولید می‌شوند.

این تحقیقات از نظر روش‌مندی، انسجام نظری و توسعه مفهومی بسیار غنی‌اند، اما به دلیل اتکا بر مبانی سکولار، نسبت به ابعاد متافیزیکی، وحیانی و معنوی امنیت بی‌توجه باقی مانده‌اند. امنیت در این رویکردها عمدتاً امری دنیوی، عرفی و انسان‌محور تعریف می‌شود. حتی تحقیقات متأخرتر که بر سازه‌انگاری و نقش گفتمان‌ها تمرکز دارند، همچنان از پذیرش هرگونه مرجعیت الهی و وحیانی فاصله می‌گیرند. برای نمونه، کتاب مردم، دولت‌ها و هراس اثر بوزان و همکارانش، هرچند بر فرآیندهای گفتمانی و اجتماعی در شکل‌گیری امنیت تأکید دارد، اما به نقش عوامل متعالی، مانند وحی الهی، در شکل‌دهی به گفتمان‌های امنیتی اشاره‌ای نمی‌کند. از این‌رو، می‌توان گفت ادبیات غربی امنیت، با وجود غنای نظری، در سطح هستی‌شناختی در چارچوبی سکولار و طبیعت‌باور باقی می‌ماند.

دسته دوم، تحقیقات اسلامی در حوزه امنیت است. آثاری مانند امنیت در اسلام نوشته هاشمیان‌فرد و امنیت در اسلام: مبانی نظری و تحولات تاریخی اثر غرایق زندی، از جمله پژوهش‌های مهم و پیشگام در این زمینه‌اند. این آثار عمدتاً به گردآوری آیات مرتبط با امنیت یا بررسی جنبه‌های فقهی - حقوقی آن، مانند احکام جهاد، امنیت عمومی، حدود و نظم اجتماعی پرداخته‌اند. هاشمیان‌فرد بیش از دو‌سوم آیه مرتبط با امنیت را بررسی می‌کند، اما تحلیل او بیشتر توصیفی و گزارشی است و کمتر به لایه‌های عمیق هستی‌شناختی مفاهیم و نسبت‌های درونی میان آن‌ها می‌پردازد. به بیان دیگر، رویکرد وی عمدتاً بر گردآوری، دسته‌بندی و گزارش آیات استوار است، نه بر استخراج یک مدل نظری منسجم از امنیت.

غرایق زندگی نیز در اثر خود بیشتر بر جنبه‌های تاریخی، حقوقی و فقهی امنیت در اسلام تمرکز دارد. این تحقیقات، با وجود ارزش علمی و جایگاه پیشگامانه خود، غالباً فاقد رویکردی نظام‌مند برای تبیین هستی‌شناختی امنیت و ارائه چارچوبی نظری و یکپارچه هستند. از این جهت، بیشتر می‌توان آن‌ها را در زمره مطالعات توصیفی، گزارشی یا فقهی قرار داد، نه نظریه‌هایی رقیب و بدیل در برابر پارادایم‌های رایج مطالعات امنیت.

در کنار این آثار، برخی متفکران اسلامی مانند شهید مطهری و آیت‌الله جوادی آملی نیز به‌طور پراکنده به مفاهیمی مرتبط با امنیت، آرامش، عدالت، توحید، جامعه دینی و حیات طیبه پرداخته‌اند. با این حال، طرح این مفاهیم در آثار آنان عمدتاً در بستر فلسفه اسلامی، کلام، اخلاق یا تفسیر قرآن صورت گرفته و نه در چارچوب مطالعات امنیت به‌عنوان یک رشته مستقل علمی. بنابراین، اگرچه این آثار از حیث مبانی معرفتی و فلسفی می‌توانند پشتوانه‌ای مهم برای نظریه‌پردازی امنیت اسلامی باشند، اما خود به‌طور مستقیم به ارائه یک نظریه امنیتی نظام‌مند نپرداخته‌اند.

دسته سوم، تحقیقات مربوط به تفسیر موضوعی قرآن و علوم انسانی اسلامی است. آثاری مانند تفسیر موضوعی قرآن کریم به قلم جمعی از نویسندگان، بیشتر بر مباحث روش‌شناختی تفسیر موضوعی و امکان تولید علوم انسانی بر پایه قرآن تمرکز دارند. این آثار از جهت تبیین روش، مبانی و ضرورت رجوع نظام‌مند به قرآن کریم اهمیت دارند، اما کمتر وارد حوزه‌های تخصصی مانند مطالعات امنیت شده و کمتر به ارائه مدل‌های نظری کاربردی در این زمینه پرداخته‌اند.

همچنین در حوزه‌هایی مانند اقتصاد اسلامی، روان‌شناسی اسلامی و جامعه‌شناسی اسلامی پژوهش‌هایی انجام شده است که می‌توانند برای نظریه‌پردازی امنیت قرآنی الهام‌بخش باشند. برای مثال، در روان‌شناسی اسلامی، مفهوم «طمأنینه» به‌عنوان حالتی از آرامش و ثبات درونی مورد بحث قرار گرفته است؛ اما نسبت این مفهوم با امنیت اجتماعی، امنیت ملی یا امنیت بین‌المللی به‌صورت نظام‌مند بررسی نشده است. به همین ترتیب، برخی مفاهیم قرآنی مانند عدالت، تقوا، ایمان، اخوت، امت، ظلم، فساد، خوف و امن در حوزه‌های مختلف علوم انسانی اسلامی مطرح شده‌اند، اما پیوند آن‌ها با مقوله امنیت و جایگاهشان در یک دستگاه نظری منسجم کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

بر این اساس، خلأ اصلی پژوهش حاضر را می‌توان در فقدان مطالعه‌ای دانست که با بهره‌گیری از روش تفسیر موضوعی نظام‌مند، به استخراج، تحلیل و صورت‌بندی یک مدل هستی‌شناختی یکپارچه از امنیت بر پایه قرآن کریم پردازد و آن را به‌عنوان نظریه‌ای بدیل در گفت‌وگو با پارادایم‌های مسلط مطالعات امنیت مطرح کند. این خلأ صرفاً نظری نیست، بلکه پیامدهای عملی نیز دارد؛ زیرا نبود یک چارچوب نظری بومی و ریشه‌دار، مانع از توسعه علوم انسانی اسلامی در حوزه راهبردی امنیت شده و سبب می‌شود مطالعات امنیت اسلامی در سطح گردآوری آیات، مباحث فقهی یا تحلیل‌های پراکنده باقی بماند.

افزون بر این، در ادبیات موجود کمتر به روابط درونی و دیالکتیکی میان سطوح مختلف امنیت، از امنیت فردی و روانی تا امنیت اجتماعی، سیاسی، تمدنی و جهانی، پرداخته شده است. بیشتر پژوهش‌ها بر جنبه‌های عملی و فقهی، مانند جهاد دفاعی یا حفظ نظم عمومی، تمرکز کرده‌اند؛ بی‌آنکه ریشه‌های هستی‌شناختی این مفاهیم و نسبت آن‌ها با توحید، عدالت، ایمان، تقوا، ولایت الهی و غایت‌مندی هستی را به صورت منسجم تحلیل کنند. همین‌کلاً موجب شده است که مطالعات امنیت اسلامی هنوز نتواند به عنوان یک پارادایم مستقل و نظریه‌پرداز در مجامع علمی بین‌المللی مطرح شود. پژوهش حاضر در پی آن است که با تمرکز بر قرآن کریم و با اتکا به روش تفسیر موضوعی، گامی در جهت پر کردن این خلأ بردارد و زمینه شکل‌گیری الگویی هستی‌شناختی، منسجم و بدیل برای فهم امنیت را فراهم سازد.

۳. نوآوری و اهداف تحقیق

نوآوری این مقاله در چند محور اصلی خلاصه می‌شود: نخست، تلفیق روش‌شناختی؛ یعنی ترکیب روش تفسیر موضوعی جهت‌دار در علوم قرآنی با چارچوب‌های مفهومی مطالعات امنیت انتقادی برای تولید یک نظریه بومی و ریشه‌دار. این تلفیق نه تنها به استخراج مفاهیم کمک می‌کند، بلکه امکان مقایسه مستقیم با نظریه‌های غربی را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که قرآن چگونه می‌تواند نقص‌های آن‌ها را جبران کند. دوم، ارائه یک هستی‌شناسی امنیتی بدیل و خدامحور که مفاهیم پایه امنیت، تهدید، موجود امنیت‌پذیر و راهبرد امنیتی را از بنیان بازتعریف می‌کند. این بازتعریف، گسترش امنیت از حوزه مادی به حوزه وجودی را دربرمی‌گیرد و مثال‌هایی مانند طمأنینه در شرایط بحران را برای توضیح عملی آن ارائه می‌دهد. سوم، معرفی سلسله‌مراتب تهدیدات که نشان می‌دهد ناامنی‌های مادی ریشه در ناامنی‌های معنوی و اخلاقی دارند و درمان آن‌ها نیازمند نگاهی سیستمی است. این سلسله‌مراتب با مثال‌های تاریخی، مانند سقوط امپراتوری‌های باستانی در قرآن، توضیح داده می‌شود تا عمق آن روشن شود. چهارم، طراحی یک مدل یکپارچه و عملیاتی در سه سطح به هم پیوسته و ترسیم روابط دیالکتیکی و پویا میان آن‌ها. این مدل نه تنها نظری است، بلکه می‌تواند برای ارزیابی شاخص‌های امنیتی در جوامع اسلامی نیز استفاده شود. پنجم، نظریه‌پردازی برای شکل‌دهی به رشته «مطالعات امنیت اسلامی» به عنوان شاخه‌ای مستقل و دارای مبانی خاص خود. این نوآوری می‌تواند الهام‌بخش ایجاد برنامه‌های درسی جدید در دانشگاه‌های اسلامی باشد. اهداف تحقیق نیز شامل پاسخ به پرسش‌های تحقیق است.

۴. سؤالات تحقیق

مبانی هستی‌شناختی امنیت در قرآن کریم چیست و چگونه امنیت را از مفهومی مادی و محدود به وضعیتی وجودی، جامع و چندبعدی ارتقا می‌دهد؟ این سؤال به بررسی چگونگی ادغام ابعاد روحی و

اخروی در امنیت می‌پردازد و مثال‌هایی از آیات مرتبط ارائه می‌دهد.

موجودات امنیت‌پذیر در چارچوب هستی‌شناسی قرآنی کدام‌اند و چه رابطه سلسله‌مراتبی و ارگانیکی با یکدیگر دارند؟ این سؤال روابط میان فرد، امت و طبیعت را تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد که امنیت یکی چگونه بر دیگری تأثیر می‌گذارد.

سلسله‌مراتب تهدیدات از منظر قرآن چگونه ترسیم می‌شود و چه رابطه علی و معنایی میان تهدیدات معنوی، اجتماعی و مادی وجود دارد؟ این سؤال به زنجیره علی تهدیدات می‌پردازد و از مثال‌هایی از تاریخ انبیا برای توضیح آن استفاده می‌کند.

مدل یکپارچه امنیتی استخراج‌شده از قرآن چه ویژگی‌های متمایزی دارد و چگونه می‌تواند مبنای تحلیل مسائل امنیتی در جهان معاصر قرار گیرد؟ این سؤال کاربرد مدل را در مسائل فعلی، مانند افراط‌گرایی، بررسی می‌کند و پیشنهادهایی برای پیاده‌سازی ارائه می‌دهد.

۵. چارچوب نظری و مفهومی

۵-۱. تحولات هستی‌شناختی در مطالعات امنیت غربی

برای درک جایگاه مدل قرآنی، مروری بر تحولات هستی‌شناختی در مطالعات امنیت ضروری است. واقع‌گرایی و نواقع‌گرایی، هستی‌شناسی ای مادی، عینی و مبتنی بر منافع ملی دارند. در این رویکرد، جهان عرصه تقابل قدرت‌های مستقل در وضعیت آنارشیک است و دولت، به‌عنوان بازیگر عقلانی اصلی، تنها موجود امنیت‌پذیر محسوب می‌شود. برای مثال، والتز در کتاب «نظریه سیاست بین‌الملل» (۱۴۰۴) ساختار سیستم را تعیین‌کننده رفتار دولت‌ها می‌داند، بی‌آنکه به عوامل فرهنگی یا معنوی توجه کند. لیبرالیسم، هستی‌شناسی امنیت را تا حدی گسترش می‌دهد و به نهادهای بین‌المللی، همکاری و وابستگی متقابل نیز به‌عنوان واقعیت‌های عینی می‌نگرد. در این رویکرد، امنیت اقتصادی و در مواردی امنیت زیست‌محیطی نیز به دایره امنیت افزوده می‌شود. مکتب کپنهاگ، با معرفی مفهوم امنیت‌سازی، هستی‌شناسی امنیت را به‌سوی سازه‌انگاری ضعیف سوق می‌دهد. در این نگاه، تهدید دیگر صرفاً یک واقعیت عینی نیست، بلکه می‌تواند از طریق گفتمان و با توافق نخبگان ساخته شود. این مکتب، با معرفی بخش‌های امنیتی نظامی، سیاسی، اقتصادی و زیست‌محیطی، دایره موجودات امنیت‌پذیر را گسترش می‌دهد. برای نمونه، در تحلیل بحران مهاجرتی اروپا، امنیت‌سازی مهاجران به‌عنوان تهدید هویتی، نشان‌دهنده قدرت گفتمان است. مکاتب انتقادی مانند فمینیسم، پسااستعمار و امنیت انسانی، هستی‌شناسی مسلط را به چالش می‌کشند و بر تجربه گروه‌های حاشیه‌نشین، مانند زنان، مستعمرات سابق و افراد، به‌عنوان واقعیت‌های مغفول‌مانده تأکید می‌کنند. آن‌ها نشان می‌دهند که امنیت برای افراد و گروه‌های مختلف می‌تواند معانی کاملاً متفاوتی داشته باشد. برای مثال، فمینیسم امنیتی بر نقش جنسیت

در تعریف تهدیدات تأکید دارد و خشونت خانگی را به‌عنوان تهدیدی امنیتی مطرح می‌کند. نقطه کور مشترک این مکاتب آن است که همگی، به‌رغم اختلافاتشان، در چارچوبی سکولار-طبیعت‌باور قرار دارند. در این چارچوب، خدا یا امر متعالی نه به‌عنوان واقعیتی عینی و مؤثر، بلکه صرفاً به‌عنوان باور ذهنی برخی بازیگران در نظر گرفته می‌شود؛ باوری که ممکن است بر رفتار آنان تأثیر بگذارد، اما خود نمی‌تواند مبنای یک نظریه علمی عمومی در باره امنیت قرار گیرد. این نقطه کور سبب می‌شود بحران‌های معنوی عمیق، مانند بحران هویت در جوامع غربی یا احساس پوچی ناشی از زندگی سکولار، نادیده گرفته شود. برای نمونه، در مطالعات غربی، بحران‌های روحی اغلب به روان‌شناسی فردی تقلیل می‌یابد، بی‌آنکه به ریشه‌های هستی‌شناختی آن‌ها پرداخته شود.

۵-۲. نظریه مرجعیت علمی قرآن در علوم

این پژوهش بر نظریه «مرجعیت علمی قرآن» استوار است. این نظریه بر این پیش‌فرض بنا شده است که قرآن کریم می‌تواند نه تنها به‌عنوان کتابی برای هدایت فردی، بلکه به‌مثابه منبعی علمی، سازنده و چارچوب‌ساز در تولید نظریه عمل کند. مؤلفه‌های این نظریه عبارت‌اند از: منبع معرفت‌بخش، شبکه مفهومی بنیادین، روش‌شناس معرفتی و ناظر هنجاری بر تولید علم. قرآن خود را «تَبَيَّنَّا لَكُلِّ شَيْءٍ» (نحل، ۸۹) و «هُدًى لِّلنَّاسِ» (بقره، ۱۸۵) معرفی می‌کند؛ کتابی که روشنگر همه امور ضروری برای هدایت و سامان‌دهی زندگی فردی و اجتماعی بشر است. این منبع، فراتر از علم تجربی صرف، به عمیق‌ترین لایه‌های وجود انسان و جامعه می‌پردازد. برای مثال، مفهوم «حق» در قرآن نه تنها یک ارزش اخلاقی، بلکه اصلی هستی‌شناختی است که همه علوم باید با آن همخوانی داشته باشند. قرآن با ارائه مفاهیم کلیدی و رابطه‌مند، مانند توحید، فطرت، امت، عدل، ظلم، قسط، اصلاح و فساد، شبکه‌ای مفهومی در اختیار می‌گذارد که می‌تواند مبنای نظریه‌پردازی در علوم انسانی قرار گیرد. این شبکه، مانند سیستمی پیچیده عمل می‌کند که هر مفهوم در ارتباط با مفاهیم دیگر معنا می‌یابد. برای نمونه، مفهوم عدل با امنیت ارتباط مستقیم دارد؛ زیرا ظلم ریشه ناامنی است. قرآن با دعوت مکرر به تعقل، تدبیر، سیر در زمین و نظر، روش‌شناسی‌ای ترکیبی، شامل روش‌های عقلی، تجربی، تاریخی و نقلی را ترویج می‌کند که می‌تواند الهام‌بخش روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی باشد. این روش‌شناسی می‌تواند با روش‌های غربی، مانند تحلیل‌گفتمان، ترکیب شود تا نتایج غنی‌تری حاصل شود. قرآن با ارائه معیارهای کلان، مانند عدم تناقض با توحید، عدل، فطرت و کرامت انسانی، نقش ناظر هنجاری بر تولیدات علمی را ایفا می‌کند و از انحراف علم در مسیرهایی که به ظلم و فساد در زمین می‌انجامد، جلوگیری می‌کند. این نقش، مانند فیلتری اخلاقی و ارزشی عمل می‌کند و می‌تواند از سوءاستفاده از علم، مانند ساخت سلاح‌های کشتار جمعی، جلوگیری کند.

۳-۵. تفسیر موضوعی جهت‌دار به‌عنوان روش تحقیق

تفسیر موضوعی روشی برای کشف دیدگاه جامع و نظام‌مند قرآن درباره یک موضوع مشخص است که از طریق گردآوری، دسته‌بندی، تحلیل و استنباط منطقی از مجموعه آیات مرتبط انجام می‌شود. این پژوهش از گونه «تفسیر موضوعی جهت‌دار» بهره می‌گیرد. جهت‌دار بودن در اینجا به معنای آن است که پژوهشگر با پرسش‌ها و دغدغه‌های نظری مشخص، برگرفته از ادبیات مطالعات امنیتی، به سراغ قرآن می‌رود. این رویکرد به معنای تحمیل پیش‌داوری‌ها بر قرآن نیست، بلکه به معنای برخورداری از چارچوب پرسشی روشن و برقراری گفت‌وگویی فعال با متن و حیانی است تا بتوان نظام مفهومی نهفته در آن را استخراج و در قالبی نظری بازسازی کرد. این روش از جهاتی با رویکردهای هرمنوتیکی غربی شباهت دارد، اما بر پایه وحی، حجیت متن قرآنی و سنت تفسیری اسلامی استوار است. مراحل اجرای این روش در پژوهش حاضر شامل تعیین موضوع و طرح مسئله، جست‌وجو و استخراج آیات، تحلیل محتوایی و زمینه‌ای، تحلیل سیستمی و شبکه‌ای، و در نهایت سنتز و مدل‌سازی نظری است. در مرحله استخراج آیات، کلیدواژه‌هایی مانند امن، سکینه، طمأنینه، خوف، فزع، رعب، فساد، اصلاح، ظلم، ایمان، کفر، شرک، تقوا، هدایت، ضلال، امر به معروف، نهی از منکر، جنگ، صلح، عهد، وفا، خیانت، استقامت، توکل، ذکر، صبر، شکر، عدل، قسط، برّ، احسان، انفاق، بخل، حسد، کبر، رحمت، مودت، اخوت، وحدت، تفرقه، اختلاف، قتال، دفاع، اعداد قوه، امانت، مسئولیت، حیات طیبه، فلاح، فوز، جنت، نعم، سلام، رضوان و ده‌ها مفهوم مرتبط دیگر بررسی شد. در نتیجه این جست‌وجو، بیش از پانصد آیه استخراج گردید و آیاتی که بیشترین ارتباط مستقیم را با موضوع امنیت داشتند، به‌عنوان شواهد اصلی در متن مقاله مورد استناد قرار گرفتند. در مرحله تحلیل محتوایی و زمینه‌ای، معنای هر آیه در سیاق خاص خود بررسی شد. برای این منظور، از سه تفسیر با رویکردهای مکمل استفاده گردید: «تفسیر المیزان» برای تحلیل فلسفی-عرفانی و کشف روابط نظام‌مند میان آیات، تفسیر مجمع‌البیان برای بررسی دقیق وجوه ادبی، لغوی و روایی، و تفسیر نمونه برای استخراج پیام‌های اجتماعی و کاربردی آیات متناسب با مسائل معاصر. افزون بر این، برای تکمیل تحلیل، از تفاسیری مانند تفسیر طبری در بررسی زمینه‌های تاریخی و تفسیر روح‌المعانی در تعمیق مباحث لغوی و معنایی نیز بهره گرفته شد. در مرحله تحلیل سیستمی و شبکه‌ای، ارتباط میان مفاهیم استخراج‌شده بررسی و شبکه‌ای معنایی و منسجم از آن‌ها ترسیم شد. برای نمونه، نسبت میان تقوا، نزول برکات و تحقق امنیت تحلیل گردید و رابطه‌ای علی و مفهومی میان این عناصر به دست آمد؛ بدین معنا که تقوا زمینه‌ساز نزول برکات، و برکت زمینه‌ساز تحقق نوعی امنیت مادی و اجتماعی است. در نهایت، مفاهیم و روابط کشف‌شده در قالب مدلی نظری، منسجم، یکپارچه و قابل ارائه به جامعه علمی سازمان‌دهی شد. این مدل، برای افزایش وضوح و قابلیت ارزیابی، با استفاده از نمودارها و جداول تبیین می‌شود.

۶. روش تحقیق

این تحقیق از نوع تحقیقات کیفی و با رویکرد تفسیری- استنباطی است. طرح تحقیق، تفسیر موضوعی جهت‌دار است. این رویکرد اجازه می‌دهد تا داده‌های کیفی غنی از متن مقدس استخراج شود. جامعه پژوهش، متن قرآن کریم است. واحد تحلیل، آیه و سپس مفهوم استخراج‌شده از آیات است. بیش از سیصد مفهوم کلیدی شناسایی شد؛ پیش از این، به این مفاهیم کلیدی اشاره شد. روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع اولیه، متن قرآن، و منابع ثانویه، تفاسیر، کتب لغت و مقالات تخصصی، بود. از روش شبکه‌ای استفاده شد؛ بدین صورت که از هر آیه استخراج‌شده، به آیات مرتبط دیگر که در آن‌ها از همین کلیدواژه‌ها یا مفاهیم مشابه استفاده شده، رجوع شد تا شبکه مفهومی کاملی شکل گیرد. این روش، بیش از صد آیه مرتبط دیگر را که در جست‌وجوی اولیه با کلیدواژه‌ها به دست نیامده بودند، به مجموعه آیات مورد تحلیل افزود. روش تحلیل داده‌ها در سه سطح انجام گرفت: تحلیل محتوایی برای استخراج مفاهیم صریح و ضمنی از هر آیه، تحلیل زمینه‌ای برای بررسی جایگاه هر مفهوم در منظومه فکری قرآن و نسبت آن با سایر مفاهیم کلیدی، و تحلیل سیستمی برای ترسیم نقشه روابط بین مفاهیم، شامل روابط علی، تقابلی، هرمی و تقویتی. برای تحلیل محتوایی و زمینه‌ای آیات، از سه تفسیر با رویکردهای مکمل استفاده شد: تفسیر المیزان (طباطبایی، ۱۳۷۴) برای تحلیل فلسفی- عرفانی و کشف روابط سیستماتیک بین آیات؛ تفسیر مجمع‌البیان (طبرسی، ۱۴۰۸ق) برای بررسی دقیق وجوه ادبی، لغوی، قرائات و روایی آیات؛ و تفسیر نمونه (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴) برای استخراج پیام‌های اجتماعی و کاربردی آیات متناسب با دنیای معاصر. در موارد نادر تعارض ظاهری در تفاسیر، معیار، انسجام با شبکه مفهومی کلی قرآن و سیاق آیات بود. افزون‌بر این، برای تکمیل تحلیل‌های لغوی و تاریخی، از تفاسیر دیگری مانند روح‌المعانی (آلوسی، ۱۴۱۵ق) برای عمق‌بخشی به تحلیل‌های ادبی و بلاغی استفاده شد. برای نمونه، در تحلیل سیستمی، روابط تقابلی مانند کفر در برابر ایمان و تأثیر آن‌ها بر امنیت بررسی شد. برای تضمین اعتبار و پایایی تحقیق، فرآیند استخراج مفاهیم، تحلیل روابط و مدل‌سازی نهایی توسط چند تن از اساتید علوم قرآن و مطالعات امنیتی مورد نقد و بررسی قرار گرفت. از چندین تفسیر معتبر با گرایش‌های مختلف برای فهم هر آیه و کاهش سوگیری مفسرانه استفاده شد. مراحل تحقیق به صورت واضح و گام‌به‌گام ارائه شد تا برای سایر پژوهشگران قابل پیگیری، ارزیابی و تکرار باشد. برای پایایی، تحلیل‌ها دو بار توسط محقق تکرار شد و نتایج مقایسه گردید. علاوه‌بر این، از روش مثلث‌بندی با ترکیب تفاسیر مختلف و مقایسه با احادیث مرتبط برای افزایش اعتبار استفاده شد.

۷. یافته‌های تحقیق: هستی‌شناسی امنیت در قرآن کریم

بنیان هستی‌شناختی: جهان‌غایت‌مند، خدامحور و مبتنی بر حق.

هستی‌شناسی قرآنی، با محوریت «الله» به‌عنوان وجود مطلق، قائم‌بالذات و مدبر جهان شکل می‌گیرد. آیاتی مانند «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (حدید، ۳) و «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ» (بقره، ۲۵۵) بر این جامعیت و حیات و قیومیت خدا تأکید دارند. طبرسی در تفسیر آیه ۳ سوره حدید می‌گوید: این اسماء نشان‌دهنده احاطه کامل الهی بر همه موجودات است؛ بدین معنا که خداوند پیش از هر چیز بوده، پس از همه چیز خواهد بود، وجودش آشکارتر از هر آشکاری است (به دلیل دلایل روشن بر وجودش) و در عین حال، نهان‌تر از هر نهانی است (چون کنه ذاتش برای کسی قابل درک نیست) (طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۹، ص ۳۳۵). این جهان، نه تصادفی و پوچ، بلکه غایت‌دار، معنا‌دار و مبتنی بر «حق» آفریده شده است: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ» (حجر، ۸۵). در چنین جهانی، همه موجودات در یک نظام احسن قرار داشته و مسخر اراده الهی هستند و هر یک در نسبت با خدا معنا می‌یابند. بر این اساس، امنیت واقعی به معنای قرار گرفتن هر موجودی در جایگاه صحیح خود در این نظام هدفمند و حفظ رابطه درست با خدای متعال است. هرگونه انحراف از این مسیر، به‌منزله ورود به وادی عدم، پوچی و ناامنی وجودی است. بنابراین، امنیت در قرآن یک مفهوم ابزاری، مثل حفظ جان و مال، نیست، بلکه یک مقوله وجودی است که ساحت‌های مختلف وجود انسان و جامعه را در بر می‌گیرد. این دسته‌بندی نشان می‌دهد که امنیت بخشی جدایی‌ناپذیر از وجود انسان در دنیا و آخرت است. برای مثال، آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (انفال، ۲۴) نشان می‌دهد که امنیت واقعی با حیات معنوی گره خورده است، و بدون آن، زندگی مادی نیز فاقد امنیت پایدار است. دعوت خدا و پیامبر (ص) به آنچه انسان‌ها را زنده می‌کند، صرفاً به حیات بیولوژیک اشاره ندارد، بلکه ناظر به «حیات طیبه» است؛ نوعی از زندگی که در آن، ایمان و عمل صالح، زمینه‌ساز آرامش روحی (طمأنینه)، عزت، امنیت اجتماعی و برکت در زندگی مادی می‌شود. کسی که به این دعوت پاسخ مثبت دهد، در دنیا از ترس، پوچی و سرگردانی وجودی رها می‌شود (امنیت دنیوی) و با تأمین «زاد آخرت»، از عذاب و ناامنی اخروی مصون می‌ماند. بنابراین، امنیت حقیقی، تنها در سایه التزام به هدایت الهی حاصل می‌شود و این امنیت ساحت دنیا و آخرت را پوشش می‌دهد. این بنیان هستی‌شناختی، برخلاف فلسفه‌های غربی مانند اگزیستانسیالیسم، معنا را ذاتی و الهی می‌داند، نه ساخته بشر.

۸. باز تعریف موجود امنیت‌پذیر: از دولت - ملت تا نظام احسن

در هستی‌شناسی قرآنی، دولت به‌عنوان یک نهاد زمینی و تاریخی، تنها بازیگر امنیت‌پذیر نیست. یک سلسله‌مراتب سه‌گانه از موجودات امنیت‌پذیر قابل شناسایی است که رابطه‌ای ارگانیک و سلسله‌مراتبی با هم دارند. غایی‌ترین موجود امنیت‌پذیر، فرد انسانی است که امنیت نهایی و کامل او در قیامت با ایمنی شخص از عذاب و ورود به بهشت تحقق می‌یابد؛ اما پایه‌های آن در دنیا گذاشته می‌شود. آیاتی مانند

«الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ» (انعام، ۸۲) و «يَبْتَئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ» (ابراهیم، ۲۷) بر این امر تأکید دارند. امنیت فردی در این نگاه، شامل امنیت جسمانی، روانی، روحی و اخروی می‌شود. نقطه اوج آن، رسیدن به «طمأنینه» است. مثال بارز آن داستان اصحاب کهف است که امنیت فردی را در برابر تهدیدات اجتماعی نشان می‌دهد، جایی که جوانان مؤمن با پناه‌بردن به غار، امنیت وجودی خود را حفظ کردند؛ درحالی‌که جامعه‌شان در فساد غرق بود. امت یا جامعه ایمانی به‌عنوان یک کل به‌هم پیوسته با هویت جمعی مستقل و مسئولیت مشترک معرفی می‌شود. آیاتی مانند «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُون» (انبیاء، ۹۲) و «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» (آل عمران، ۱۱۰) بر این وحدت و مسئولیت تأکید دارند. آیت‌الله مکارم شیرازی در تفسیر آیه ۱۱۰ سوره آل عمران، با تأکید بر اینکه مسلمانان تا زمانی یک امت ممتاز محسوب می‌گردند که دعوت به نیکی‌ها و مبارزه با فساد را فراموش نکنند، شرط «خیرالامم بودن» را در دو عامل اساسی معرفی می‌کند: نخست، ایمان به خدا که زیربنای همه ارزش‌هاست، و دوم، امر به معروف و نهی از منکر که ضامن اجرای همه قوانین فردی و اجتماعی است. ایشان بر این نکته تأکید می‌کنند که اگر این دو وظیفه بزرگ اجرا نگردد، ریشه‌های ایمان در دل‌ها سست شده و پایه‌های آن فرو می‌ریزد؛ ازاین‌رو، خیریت و برتری امت اسلامی، امری ثابت و خودکار نیست، بلکه مشروط به استمرار ایمان و ایفای مسئولیت اجتماعی در قالب امر به معروف و نهی از منکر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۹۰-۶۹۲). امنیت این امت، در گرو عواملی مانند وحدت، عدالت، امر به معروف و نهی از منکر است. تهدید علیه هویت، فرهنگ، ارزش‌ها و وحدت این جامعه، یک تهدید امنیتی جدی محسوب می‌شود. در جهان معاصر، این مفهوم لزوماً نافی دولت-ملت نیست، بلکه می‌تواند به معنای امنیت جمعی و هویتی فراملی جهان اسلام باشد که دولت‌های ملی، مسئولیت تحقق بخشی از آن را در قلمرو خود بر عهده دارند. مثال وحدت امت در دوران پیامبر (ص) مدلل امنیتی قابل توجه است، جایی که مهاجران و انصار با پیمان اخوت، امنیت اجتماعی را تقویت کردند. محیط زیست و نظام آفرینش نیز به‌عنوان مخلوقات الهی، نشانه‌های او و مسخر انسان، شایسته امنیت و حفاظت هستند. ناامنی در طبیعت، بازتابی از ناامنی در سطوح انسانی است. آیاتی مانند «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (سجده، ۷) و «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ» (روم، ۴۱) نشان می‌دهند که رفتار نادرست و فاسد انسان، موجب ناامنی و فساد در نظام طبیعت می‌شود. بنابراین، تخریب محیط زیست یک تهدید علیه نظام احسن الهی و در نتیجه، یک مسئله امنیتی است؛ زیرا تخریب محیط زیست به دلیل آنکه نظم و تعادل عالم را که مخلوق خدا و نشانه‌ای از حکمت اوست برهم می‌زند، در زمره تهدیدات میانی (اجتماعی - اخلاقی) و حتی در مواردی تهدیدات ریشه‌ای (معنوی) قرار می‌گیرد. این تخریب معمولاً ریشه در طمع، فساد و بی‌عدالتی انسان‌ها دارد، همان‌طور که آیه ۴۱ سوره روم (ظَهَرَ

الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ) تصریح می‌کند و پیامدهای آن مستقیماً امنیت فیزیکی و مادی انسان‌ها مانند امنیت غذایی، بهداشت و حتی صلح و ثبات را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، تخریب محیط زیست در هستی‌شناسی قرآنی، هم یک تهدید علیه نظم الهی و هم یک تهدید علیه موجودات امنیت‌پذیر (انسان، امت و نظام طبیعت) تلقی می‌شود و از این حیث، یک مسئله امنیتی چندبعدی محسوب می‌گردد. امنیت این سطح، به معنای حفظ تعادل اکولوژیک و احترام به حکمت الهی نهفته در آفرینش است. داستان قوم نوح و ارتباط سیل با فساد اخلاقی نمونه‌ای از این رابطه است و می‌تواند برای تحلیل تغییرات اقلیمی امروز استفاده شود، جایی که آلودگی ناشی از طمع انسانی است. فساد اخلاقی قوم نوح از قبیل شرک و بت‌پرستی (نوح، ۲۳)، استکبار و تکذیب پیامبر (هود، ۲۷) و ظلم و فساد در زمین (یونس، ۷۳).

۹. سلسله مراتب تهدیدات: از ریشه‌های معنوی تا نمودهای مادی

تهدیدات در نگاه قرآنی، تصادفی یا صرفاً بیرونی نیستند؛ آنها در یک زنجیره علی طولانی و سلسله‌مراتبی قرار می‌گیرند. درمان نشانه‌های مادی بدون توجه به ریشه‌ها، ناکارآمد و موقتی است. تهدیدات ریشه‌ای یا معنوی-هستی‌شناختی، اساس رابطه انسان با خدا و معنای زندگی را نشانه می‌روند. شرک، بزرگ‌ترین و ریشه‌ای‌ترین تهدید است که رابطه انسان با خدا را قطع یا مخدوش می‌کند. آیه ۱۳ سوره لقمان (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) بر این امر تأکید دارد. شرک تنها پرستش بت نیست، بلکه هرگونه اتکای اصلی و وجودی به غیرخدا، مانند قدرت، ثروت، ایدئولوژی یا تکنولوژی است. مثال شرک قوم ابراهیم قابل توجه است، جایی که بت‌پرستی منجر به تهدیدات اجتماعی مانند آزار انبیاء شد. کفر و الحاد نیز با انکار وجود خدا، قیامت یا وحی، زندگی را پوچ و فاقد معنا و مسئولیت‌نهایی می‌کند و هرگونه پایبندی اخلاقی پایدار را سست می‌نماید. مثال کفر فرعون و نتایج فاجعه‌بار آن روشن‌گر است، که منجر به هلاکت جمعی قوم شد. تهدیدات میانی یا اجتماعی-اخلاقی، هستی اجتماعی امت را نشانه می‌روند و مستقیماً از تهدیدات ریشه‌ای نشأت می‌گیرند. فساد، مفهوم وسیعی است که شامل فساد اقتصادی، اخلاقی، اداری و زیست‌محیطی می‌شود و نظم الهی را در زمین برهم می‌زند. ظلم و بی‌عدالتی، قرار ندادن هر چیز در جایگاه خود است که تجلی‌ترین نمود شرک عملی در حوزه اجتماعی است و نظم الهی را برهم می‌زند. برای نمونه، داستان قارون به‌روشنی نشان‌دهنده رابطه علی میان ظلم و ثروت‌اندوزی ناعادلانه با نابودی ناامنی است. خداوند در سوره عنکبوت، پس از نام بردن از عاد، ثمود، قارون، فرعون و هامان در آیات ۳۸ و ۳۹، در آیه ۴۰ درباره آنها می‌فرماید: «فَكَلَّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» ما هر یک از آنان را به گناهشان گرفتیم: بر برخی از آنان طوفانی از سنگ فرستادیم و برخی را صیحه

(آسمانی) فروگرفت و برخی را در زمین فرو بردیم و برخی را غرق کردیم. خدا نبود که بر آنان ستم کند، ولی آنان خود بر خویشتن ستم می‌کردند» (عنکبوت، ۴۰). عبارت «مَنْ حَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ» به عذاب قارون اشاره دارد، که از نوع «خسف» (فرو رفتن در زمین) بوده است، نه صرفاً زلزله. این عذاب در برابر چشمان جمعیت رخ داد و همه شاهد بودند که چگونه قارون همراه با ثروتش به زمین فرو رفت (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۱۵۲).

قرآن در سوره قصص آیات ۷۹ تا ۸۱ به تفصیل ماجرای قارون را شرح داده است. عواملی از قبیل طغیان و سرکشی، ثروت‌اندوزی ناعادلانه، فخر فروشی و تکبر و انکار مسئولیت اجتماعی منجر به عذاب قارون شد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۱۰۵-۱۰۷-۱۰۸، ۱۲۳ و ۱۱۲). این داستان به روشنی نشان می‌دهد که ظلم و ثروت‌اندوزی ناعادلانه (تهدید میانی) که ریشه در استکبار و انکار خداوند داشت (تهدید ریشه‌ای)، منجر به ناپودی عینی (فرو رفتن در زمین) شد. این عذاب صرفاً فردی نبود، بلکه در سطح اجتماع رخ داد و درس عبرتی برای همگان گردید (ر.ک: قصص، ۸۲). تفرقه و اختلاف نیز با شکستن وحدت امت، قدرت، امنیت و هویت جمعی را از بین می‌برد. مثال تفرقه یهود در قرآن قابل تأمل است، که منجر به ضعف نظامی آنها شد. تهدیدات عینی یا مادی، نمود عینی و عاقبت منطقی تهدیدات سطح بالاتر هستند. جنگ و درگیری نظامی اغلب به‌عنوان مجازات الهی یا عاقبت طبیعی کفر، ظلم و فساد جوامع معرفی شده است. برای تحلیل دقیق‌تر این سلسله‌مراتب، مقایسه دو جنگ بدر و احد بسیار راهگشاست. در جنگ بدر، مشرکان با وجود کفر و شرک، شکست خوردند؛ اما در جنگ احد، با وجود اینکه مشرکان همان کفر را داشتند، مسلمانان شکست خوردند. این تفاوت نشان می‌دهد که در منطق قرآن، صرف «کفر» دشمن به‌تهایی عامل پیروزی مؤمنان نیست، بلکه وضعیت درونی جامعه ایمانی نقش تعیین‌کننده دارد. در جنگ احد، مسلمانان به دلیل نافرمانی از فرمان پیامبر (ص) و تفرقه داخلی، زمینه شکست خود را فراهم کردند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۵۲-۵۵). آیه ۱۵۲ و ۱۶۵ سوره آل عمران به علت شکست مسلمانان در جنگ احد اشاره دارد که علت آن، سستی مسلمانان و نزاع و نافرمانی و دنیاطلبی آنان بود (ر.ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۱۱۲-۱۱۵). بنابراین، در مدل قرآنی، رابطه علی میان تهدیدات ریشه‌ای و عینی، رابطه‌ای مکانیکی و خطی نیست، بلکه تهدیدات میانی (مانند تفرقه، نافرمانی و دنیاطلبی) به‌عنوان متغیرهای مداخله‌گر عمل می‌کنند. در جنگ بدر، مسلمانان با اطاعت محض و وحدت کامل، مشمول نصرت الهی شدند؛ در جنگ احد، ضعف در همین تهدیدات میانی موجب شد که با وجود ایمان، شکست بخورند. فحطی، گرسنگی و ترس نیز نتیجه کفران نعمت، ناسپاسی و رفتار نادرست انسان‌ها معرفی شده‌اند. آیه ۱۱۲ سوره نحل (وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمَنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ) مثال کاملی از این زنجیره علی است. طبق این آیه، کفران نعمت، امنیت و رفاه را به خوف و گرسنگی

تبدیل می‌کند. آلوسی تعبیر «لِبَاسِ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ» را بیانگر احاطه کامل ترس و گرسنگی بر زندگی آنان می‌داند، همان‌گونه که لباس تمام اندام انسان را می‌پوشاند. همچنین «چشانیدن» (أَذَقَهَا) را کنایه از نفوذ عمیق آثار این دو پدیده در جان و زندگی آنان تفسیر می‌کند (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۱۴، ص ۲۲۵). این سلسله مراتب نشان می‌دهد که مبارزه با ناامنی‌های مادی بدون توجه به ریشه‌های معنوی و اخلاقی آنها، مانند درمان علائم بیماری بدون توجه به علت اصلی آن است. این رویکرد می‌تواند برای تحلیل بحران‌های جهانی مانند تغییرات اقلیمی یا مهاجرت‌های گسترده استفاده شود، جایی که ریشه‌ها در طمع و بی‌عدالتی اجتماعی نهفته است.

۱۰. امنیت نهایی: مفهوم بنیادین طمأنینه

قرآن بالاترین و پایدارترین درجه امنیت را که مختص مؤمنان راستین است، «طمأنینه» می‌نامد؛ این مفهوم، فراتر از آرامش روان‌شناختی موقت، یک آرامش وجودی، قلبی و پایدار است که حتی در طوفانی‌ترین شرایط بیرونی و در مواجهه با مرگ نیز پابرجا می‌ماند. آیاتی مانند «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸) و «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَسَنَّلْ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ» (فصلت، ۳۰) بر این امر تأکید دارند. علامه طباطبایی ذیل آیه ۲۸ سوره رعد، طمأنینه را نتیجه ذکر خدا و ایمان راستین می‌داند. ایشان در تحلیل خود تأکید می‌کند که مراد از «ذکر» در این آیه، اعم از ذکر لفظی است و شامل هرگونه انتقال ذهن و حضور قلبی به سوی خدا می‌شود؛ زیرا آیه پس از بیان حال مؤمنان، به‌عنوان یک قاعده کلی می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» که نشان می‌دهد هر نوع یاد خدا (چه با قرآن باشد، چه با غیر آن) مایه آرامش دل‌هاست. ایشان در تبیین فلسفه این آرامش می‌افزاید: انسان در زندگی خود هدفی جز رستگاری و رسیدن به سعادت ندارد و بیمی جز از برخورد با ناملاایمات و سلب نعمت‌ها ندارد. تنها کسی که نعمت و سلب آن به دست اوست، خدای سبحان است که بازگشت همه امور به سوی اوست؛ از این رو، یاد خدا برای هر انسانی که در جست‌وجوی پناهگاهی استوار است، مایه انبساط خاطر و آرامش روحی خواهد بود. ایشان با تشبیهی زیبا، یاد خدا را به نوش دارو (پادزهر) برای مارگزیده تشبیه می‌کند؛ همان‌گونه که مارگزیده با یافتن نوش دارو آرامش می‌یابد، انسان گرفتار اضطراب‌های وجودی نیز با یاد خدا به آرامش دست می‌یابد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۳۵۷-۳۵۹). این مفهوم، نقطه اوج تمایز مدل قرآنی است؛ درحالی‌که مدل‌های غربی امنیت را در نبود تهدید بیرونی می‌جویند و همواره در حال واکنش به تهدیدات بالقوه هستند (یعنی ایجاد یک امنیت منفی)، قرآن امنیت را به یک قدرت درونی، حالت فعال از استقرار وجودی و موهبتی الهی تبدیل می‌کند که خود، بهترین پناهگاه در برابر ناامنی‌های جهان مادی است؛ یعنی تحقق یک امنیت مثبت. منظور از امنیت مثبت در اینجا صرفاً تأمین امنیت اجتماعی یا رفع

تهدیدات بیرونی نیست، بلکه نوعی تاب‌آوری وجودی و پایداری درونی است که فرد و جامعه با وجود تهدیدات بیرونی، از هم‌پاشی و فروپاشی معنوی و اجتماعی مصون می‌مانند؛ مانند جامعه نبوی در مدینه، که بالاترین سطح ایمان، تقوا و طمأنینه در آن جامعه وجود داشت؛ اما این بدان معنا نبود که تهدیدات بیرونی و جنگ‌ها از میان رفت، ولی با وجود همه تهدیدات، جامعه تاب‌آوری داشت و استوار ماند. بنابراین، طمأنینه و امنیت درونی موجب تاب‌آوری جامعه و بقای آن می‌شود و در نتیجه، به امنیت پایدار دست می‌یابد. امنیت مثبت قرآنی، نه «دیوار» که «ریشه» است. دیوار ممکن است با تندباد فرو ریزد، اما ریشه درخت در تندبادها محکم‌تر می‌شود. جامعه نبوی با وجود تمام جنگ‌ها و تهدیدات، هر روز ریشه‌دارتر و مستحکم‌تر شد و این دقیقاً ثمره همان طمأنینه و امنیت درونی بود.

۱۱. مدل یکپارچه امنیتی قرآن: طرح یک نظریه

مدل یکپارچه امنیتی قرآن در قالب یک نظام شش‌بنیادی و سه‌سطحی ترسیم می‌شود. این مدل نه تنها جنبه نظری دارد، بلکه در سیاست‌گذاری نیز کاربردپذیر است. مبانی این مدل عبارت‌اند از:

۱) **هستی‌شناسی توحیدی:** این مبنا خدا را محور جهان، معنادهنده و قانون‌گذار آن می‌داند. آیاتی مانند «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ» (حدید، ۳) و «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ» (حجر، ۸۵) بر این مبنا دلالت دارند.

۲) **انسان‌شناسی فطری:** این مبنا انسان را دارای کرامت ذاتی، فطرت خداگرا و مسئول در برابر خدا و خلق معرفی می‌کند. آیه «فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» (روم، ۳۰) و نیز آیات مربوط به مسئولیت فردی مانند «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ» (مدر، ۳۸) بر این مبنا تأکید دارند.

۳) **جامعه‌شناسی امتی:** این مبنا جامعه ایمانی را دارای هویت جمعی، مسئولیت مشترک و مبتنی بر اخوت دینی می‌بیند. آیاتی مانند «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» (انبیاء، ۹۲) و «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (آل‌عمران، ۱۱۰) جامعه ایمانی را دارای هویت جمعی، مبتنی بر اخوت دینی و مسئول در قبال یکدیگر معرفی می‌کنند.

۴) **تهدیدشناسی سلسله‌مراتبی:** این مبنا تهدیدات مادی را ریشه در تهدیدات معنوی-اخلاقی می‌داند. تحلیل آیاتی مانند آیه ۱۱۲ سوره نحل و نیز داستان‌های اقوام پیشین (نوح، قارون و...) اثبات کرد که تهدیدات مادی ریشه در تهدیدات معنوی-اخلاقی دارند.

۵) **راهبردشناسی یکپارچه:** این مبنا راهکارهای امنیتی را چندسطحی و متوازن می‌طلبد. راهکارهای امنیتی در قرآن چندسطحی و متوازن هستند؛ برای نمونه، در جنگ احد، ضعف در تهدیدات میانی (تفرقه و نافرمانی) موجب شکست نظامی شد و در مقابل، تقویت طمأنینه و امنیت درونی به‌عنوان راهبرد بنیادین برای مقاومت در برابر تهدیدات معرفی گردید.

۶) **غایت‌شناسی اخروی:** این مبنا امنیت نهایی و کامل را در حیات ابدی و در جوار خدا می‌جوید. آیاتی مانند «الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ» (انعام، ۸۲) و «يَبْتَئِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ» (ابراهیم، ۲۷) بر این غایت‌شناسی دلالت دارند. سطوح سه‌گانه امنیت در مدل قرآنی عبارت‌اند از:

۱) **امنیت وجودی- معنوی (سطح بنیادین):** این سطح شامل ایمان راسخ، تقوای الهی، طمأنینه قلبی، اخلاص، توکل، ذکر دائم خداوند و عبادت منظم است. این سطح پایه و اساس سطوح دیگر است و «سرمایه معنوی» تولید می‌کند که کارکرد صحیح، انسجام و تاب‌آوری سطوح پایین‌تر را تضمین می‌نماید. ناامنی در این سطح به‌سرعت به سطوح پایین‌تر سرریز می‌کند. مثال آن طمأنینه پیامبر (ص) و اصحاب در جنگ‌هاست؛ مانند جنگ احد که در آن ایمان آن‌ها (در نگاه کلی به آزمون ایمانی) منجر به پیروزی نهایی شد.

۲) **امنیت اجتماعی- امتی (سطح میانی):** این سطح شامل امنیت فرهنگی و هویتی، امنیت سیاسی (با حکومت عدل و شورا)، امنیت اقتصادی (با عدالت و مبارزه با ربا)، امنیت قضایی (با احقاق حق)، امنیت خانوادگی و وحدت اجتماعی است. این سطح سرمایه معنوی را به «نظم اجتماعی عادلانه» تبدیل می‌کند و برکت را جلب می‌نماید. برای تبیین عینی این سطح از امنیت، باید به این نکته توجه کرد که رابطه میان عدالت و امنیت، رابطه‌ای تلازمی و دوسویه است؛ بدین معنا که عدالت هم شرط تحقق امنیت پایدار است و هم ثمره آن. با این حال، ارائه مصداق تاریخی کامل و عینی برای این رابطه در جوامع بشری با دشواری همراه است؛ زیرا جوامع انسانی همواره با درجات متفاوتی از انحراف از اصول مواجه بوده‌اند؛ از این رو، بهتر است به جای تمرکز بر مصادیق تاریخی مورد مناقشه، به اصول و معیارهای قرآنی این رابطه توجه کرد. بهترین مثال برای این سطح از امنیت را باید در مفهوم مدینه فاضله نبوی جستجو کرد؛ جامعه‌ای که در آن پیامبر اکرم (ص) با تأسیس پیمان اخوت، تشکیل حکومت بر اساس شورا و عدالت، و مبارزه با تبعیض‌های قبیله‌ای، نمونه‌ای عینی از پیوند میان عدالت و امنیت اجتماعی را ارائه داد. قرآن در آیه «وَاذْكُرُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» (آل عمران، ۱۰۳) به روشنی نشان می‌دهد که چگونه وحدت و اخوتی که بر اساس عدالت و ایمان شکل گرفت، به امنیت اجتماعی انجامید.

۳) **امنیت فیزیکی- مادی (سطح عینی):** این سطح شامل امنیت نظامی، غذایی، جان و مال، و زیست‌محیطی است. این سطح نتیجه و ثمره امنیت در سطوح بالاتر است و بدون پشتوانه آن‌ها، ناپایدار و شکننده است. مثال آن امنیت مادی در دوران حضرت سلیمان (ع) است که با حکمت الهی همراه بود. این مدل، یک سلسله‌مراتب قوی با روابط دیالکتیکی است. رابطه بین سطوح، تقویت‌کننده متقابل و دارای حلقه‌های بازخوردی است، اما جهت‌گیری اصلی و قوی علی از بالا به پایین است. جامعه‌ای که به

تقوا، ایمان، عدالت و وحدت دست یابد، به‌صورت طبیعی در مسیر برکت و نعمت الهی قرار گرفته و امنیت مادی نیز برای آن فراهم می‌شود. آیه «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (اعراف، ۹۶) بر این امر تأکید دارد. از سوی دیگر، ناامنی در سطح مادی (مانند جنگ یا قحطی) می‌تواند زنگ خطری برای بازگشت به سطوح بالاتر و بررسی ریشه‌های معنوی و اجتماعی مشکل باشد. غفلت از امنیت مادی (مانند ترک جهاد یا اعداد قوا) نیز می‌تواند موجب ناامنی در سطوح اجتماعی و حتی تضعیف ایمان افراد شود. رابطه «عدالت» و «امنیت» در این مدل هم‌بنیاد است؛ عدالت هم شرط لازم برای تحقق امنیت پایدار است و هم ثمره وجود امنیت در سطوح دیگر می‌باشد. این روابط با مثال‌های تاریخی متعددی مانند سقوط اندلس توضیح و تبیین می‌شود، جایی که تفرقه و فساد داخلی منجر به شکست نظامی شد. همچنین می‌توان این مدل را با نظریه‌های سیستم‌ها مقایسه کرد، جایی که سطوح به‌عنوان زیرسیستم‌های به‌هم‌وابسته عمل می‌کنند.

۱۲. نتیجه‌گیری، پیامدها و پیشنهادها

۱-۱۲. جمع‌بندی یافته‌ها

این پژوهش با رویکردی نظام‌مند و با بهره‌گیری از روش تفسیر موضوعی جهت‌دار، نشان داد که قرآن کریم به‌عنوان یک منبع وحیانی، قادر است مفاهیم کلیدی در مطالعات امنیت را به‌صورت بنیادین بازتعریف کند و چارچوبی هستی‌شناختی ارائه دهد که نه‌تنها نارسایی‌های پارادایم‌های غربی را برطرف می‌کند، بلکه افق‌های جدیدی را برای فهم و مدیریت امنیت در جهان معاصر می‌گشاید. در این چارچوب، امنیت از یک مفهوم صرفاً مادی و عملیاتی که در پارادایم‌های غربی (مانند رئالیسم و نواقع‌گرایی) بر حفظ دولت-ملت و مرزهای جغرافیایی متمرکز است، به یک وضعیت وجودی چندبعدی و سلسله‌مراتبی ارتقا می‌یابد. این وضعیت وجودی، ابعاد روحی، روانی، اجتماعی، فرهنگی و مادی را در بر می‌گیرد و بر پایه اصول بنیادین قرآنی مانند ایمان، تقوا، عدالت، توکل و ذکر الهی استوار است. برخلاف رویکردهای سکولار که امنیت را نبود تهدید (امنیت منفی) تعریف می‌کنند، مدل قرآنی امنیت را یک موهبت الهی و حالتی فعال از آرامش وجودی (امنیت مثبت) معرفی می‌کند که در مفهوم «طمأنینه» متبلور می‌شود. طمأنینه، به‌عنوان عالی‌ترین درجه امنیت، حتی در شرایط ناامنی بیرونی مانند جنگ یا بحران‌های اجتماعی پایدار می‌ماند و از ایمان راستین و ارتباط مستمر با خدا نشئت می‌گیرد. این پژوهش همچنین نشان داد که موجودات امنیت‌پذیر در چارچوب قرآنی از انحصار دولت خارج شده و شامل سه سطح به‌هم‌پیوسته می‌شوند: فرد مؤمن، امت اسلامی و نظام احسن آفرینش. این تعمیم، برخلاف پارادایم غربی که دولت را تنها بازیگر اصلی می‌داند، نشان‌دهنده یک رویکرد جامع و ارگانیک است که همه سطوح وجود را در بر می‌گیرد. برای مثال، امنیت فردی در قرآن به‌عنوان پایه‌ای برای امنیت

اجتماعی و مادی معرفی شده و با مفاهیمی مانند طمأنینه و استقامت در برابر تهدیدات (مانند داستان اصحاب کهف) تبیین می‌شود. امت، به‌عنوان یک جامعه ایمانی با هویت جمعی، از طریق وحدت، عدالت و امر به معروف و نهی از منکر به امنیت دست می‌یابد. نظام طبیعت نیز، به‌عنوان بخشی از خلقت الهی، از طریق حفظ تعادل اکولوژیک و احترام به حکمت الهی در آفرینش، در امنیت قرار می‌گیرد. این سلسله‌مراتب نشان‌دهنده یک رابطه دیالکتیکی پویا بین سطوح مختلف است که در آن، امنیت در سطوح پایین‌تر (مانند امنیت مادی) به تحقق امنیت در سطوح بالاتر (مانند امنیت معنوی) وابسته است. تهدیدات در این چارچوب نیز به‌صورت یک سلسله‌مراتب معنادار بازتعریف شده‌اند. برخلاف پارادایم‌های غربی که تهدیدات را عمدتاً نظامی یا اقتصادی می‌دانند، قرآن تهدیدات را در سه سطح ریشه‌ای (معنوی)، میانی (اجتماعی - اخلاقی) و عینی (مادی) دسته‌بندی می‌کند. تهدیدات ریشه‌ای، مانند شرک و کفر، بنیان رابطه انسان با خدا را هدف قرار می‌دهند و بزرگ‌ترین خطر معرفی می‌شوند. تهدیدات میانی، مانند ظلم، فساد و تفرقه، نظم اجتماعی و هویت امت را تضعیف می‌کنند؛ درحالی‌که تهدیدات مادی، مانند جنگ و قحطی، اغلب نتیجه انحرافات در سطوح بالاتر هستند. این سلسله‌مراتب نشان می‌دهد که راه‌حل‌های امنیتی باید از ریشه‌های معنوی و اخلاقی آغاز شوند تا پایدار و مؤثر باشند.

مدل یکپارچه امنیتی ارائه‌شده در این پژوهش، بر سه سطح امنیت وجودی - معنوی، امنیت اجتماعی - امتی و امنیت فیزیکی - مادی استوار است. این مدل با تأکید بر روابط علی و بازخوردی بین این سطوح، نشان می‌دهد که ضعف در یک سطح می‌تواند به‌صورت سیستماتیک سایر سطوح را تحت تأثیر قرار دهد. برای نمونه، فساد اخلاقی در سطح اجتماعی می‌تواند به ناامنی مادی مانند بحران اقتصادی منجر شود؛ درحالی‌که تقویت ایمان و تقوا در سطح فردی می‌تواند به برکت و امنیت مادی در سطح جامعه کمک کند. این مدل با معرفی طمأنینه به‌عنوان یک مفهوم محوری، تمایز اساسی خود را با مدل‌های غربی نشان می‌دهد. برخلاف امنیت منفی غربی که به دنبال حذف تهدیدات است، طمأنینه یک امنیت مثبت و درونی است که حتی در شرایط بحرانی، آرامش و ثبات را برای فرد و جامعه فراهم می‌کند. این ویژگی، مدل قرآنی را به یک چارچوب پویا و مقاوم تبدیل می‌کند که می‌تواند در برابر چالش‌های پیچیده معاصر مانند بحران‌های هویتی، تروریسم تکفیری و ناامنی‌های زیست‌محیطی پاسخ‌گو باشد. این جمع‌بندی نه‌تنها فرضیه اصلی پژوهش را تأیید می‌کند که قرآن قادر به ارائه یک چارچوب هستی‌شناختی جامع برای مطالعات امنیت است، بلکه نشان می‌دهد که این چارچوب می‌تواند به‌عنوان یک منبع پویا و عملی برای حل مسائل معاصر عمل کند. قرآن با ارائه یک جهان‌بینی خدامحور، امنیت را از یک مفهوم محدود و زمینی به یک وضعیت وجودی متعالی ارتقا می‌دهد که نه‌تنها نیازهای مادی، بلکه نیازهای معنوی و اخروی انسان را نیز برآورده می‌کند. این مدل با تأکید بر پیوند بین ایمان،

عدالت و امنیت، راه‌حل‌هایی ریشه‌ای برای چالش‌های جهانی ارائه می‌دهد که پارادایم‌های سکولار از پاسخ به آن‌ها عاجزند.

۱۲-۲. پیامدها

۱۲-۲-۱. پیامدهای نظری

از منظر نظری، مدل ارائه‌شده در این پژوهش می‌تواند به‌عنوان سنگ‌بنای یک نظریه اسلامی امنیت عمل کند و به شکل‌گیری رشته «مطالعات امنیت اسلامی» به‌عنوان یک حوزه آکادمیک مستقل کمک نماید. این چارچوب با بازتعریف مفاهیم بنیادین مانند امنیت، تهدید و موجود امنیت‌پذیر، امنیت را به کانون نظریه‌پردازی در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل اسلامی تبدیل می‌کند. برخلاف پارادایم‌های غربی که در چارچوب‌های سکولار و مادی محدود شده‌اند، این مدل از یک موضع وحیانی و خدامحور به نقد پارادایم مسلط می‌پردازد و جایگزینی جامع ارائه می‌دهد. برای مثال، این مدل می‌تواند با مکاتب انتقادی مانند پسااستعمارگرایی هم‌آوایی کند؛ زیرا هر دو به سلطه‌گفتمان غربی انتقاد دارند، اما مدل قرآنی با تکیه بر وحی الهی، عمق و پایداری بیشتری به این انتقاد می‌بخشد. این چارچوب همچنین می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای توسعه برنامه‌های درسی جدید در دانشگاه‌های اسلامی عمل کند و به پرورش نسل جدیدی از پژوهشگرانی کمک کند که قادر به تولید دانش بومی و ریشه‌دار در سنت اسلامی باشند. افزون‌بر این، این مدل با ارائه یک هستی‌شناسی متعالی، به پرسش‌های بنیادین مانند «امنیت برای چه؟» و «امنیت در نسبت با حقیقت نهایی چیست؟» پاسخ می‌دهد که در نظریه‌های غربی بی‌پاسخ مانده‌اند.

۱۲-۲-۲. پیامدهای روش‌شناختی

از نظر روش‌شناختی، روش تفسیر موضوعی جهت‌دار که در این پژوهش به کار گرفته شده، الگویی نوآورانه برای پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در علوم انسانی اسلامی ارائه می‌دهد. این روش با حفظ اصالت متنی قرآن و احترام به سنت تفسیری اسلامی، امکان دیالوگ با روش‌های علمی مدرن را فراهم می‌کند. برای مثال، ترکیب این روش با ابزارهای تحلیل گفتمان یا تحلیل سیستمی، می‌تواند به استخراج مدل‌های نظری پیچیده و کاربردی منجر شود. این روش نه تنها برای مطالعات امنیت، بلکه برای سایر حوزه‌های علوم انسانی مانند اقتصاد اسلامی، روان‌شناسی اسلامی و جامعه‌شناسی اسلامی قابل استفاده است. این رویکرد نشان می‌دهد که چگونه می‌توان با استفاده از منابع وحیانی، دانشی تولید کرد که هم ریشه در سنت اسلامی دارد و هم در مجامع علمی بین‌المللی قابل ارائه است. همچنین، این روش می‌تواند به‌عنوان یک الگوی روش‌شناختی برای پژوهشگرانی که به دنبال بومی‌سازی علوم انسانی هستند، مورد استفاده قرار گیرد.

۱۲-۲-۳. پیامدهای سیاستی و راهبردی

از منظر سیاستی، این چارچوب به سیاست‌گذاران در کشورهای اسلامی هشدار می‌دهد که تمرکز صرف

بر ابزارهای نظامی و پلیسی برای تأمین امنیت، ناکافی و ناپایدار است. در مقابل، راهبردهای امنیتی باید یکپارچه و چندسطحی باشند و به‌طور هم‌زمان به تقویت بنیان‌های معنوی، تحکیم عدالت اجتماعی و ارتقای توان دفاعی بپردازند. برای مثال، تقویت ایمان و تقوا از طریق نظام‌های آموزشی، فرهنگی و رسانه‌ای می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد پیشگیرانه برای مقابله با بحران‌های هویتی و انحرافات اعتقادی (مانند تروریسم تکفیری) عمل کند. تحکیم عدالت اجتماعی از طریق مبارزه با فساد، تبعیض و نابرابری اقتصادی، به تقویت انسجام اجتماعی و کاهش ناامنی‌های داخلی کمک می‌کند. تقویت وحدت ملی و امتی نیز می‌تواند به‌عنوان یک سپر دفاعی در برابر تهدیدات فرهنگی و تفرقه‌افکن عمل نماید. این مدل همچنین می‌تواند به سیاست‌گذاران کمک کند تا با شناسایی ریشه‌های معنوی و اخلاقی ناامنی‌ها، راه‌حل‌های پایدارتری طراحی کنند. برای نمونه، در مقابله با بحران‌های زیست‌محیطی، این مدل پیشنهاد می‌کند که به‌جای تمرکز صرف بر راه‌حل‌های فنی، باید به اصلاح رفتارهای انسانی (مانند طمع و مصرف‌گرایی) پرداخت که ریشه در انحرافات معنوی دارند.

۱۲-۲-۴. پیامدهای گفت‌وگویی

از منظر گفت‌وگویی، این مدل امکان یک گفت‌وگوی انتقادی و سازنده با مکاتب غربی را فراهم می‌کند. این چارچوب می‌تواند نشان دهد که چرا امنیت‌سازی در برخی حوزه‌ها (مانند تهدیدات نظامی یا مهاجرت) در پارادایم‌های غربی موفق بوده، اما در مواجهه با تهدیدات بنیادین‌تر مانند بحران معنا، انزوای اجتماعی و فروپاشی خانواده ناکام مانده است. این ناکامی به دلیل محدودیت‌های هستی‌شناسی سکولار است که قادر به تشخیص و درمان ریشه‌های معنوی این بحران‌ها نیست. مدل قرآنی با افزودن بعد وجودی-اخروی به مفهوم امنیت، می‌تواند مکاتب غربی مانند امنیت انسانی را تکمیل کند. این گفت‌وگو می‌تواند به ایجاد پل‌های فکری بین جهان اسلام و غرب کمک کند و زمینه را برای ارائه مدل‌های امنیتی بومی در مجامع بین‌المللی فراهم سازد. افزون‌بر این، این مدل می‌تواند به بهبود سیاست‌های خارجی کشورهای اسلامی کمک کند؛ به‌ویژه از طریق تقویت اتحادهای مبتنی بر مفهوم امت که فراتر از مرزهای ملی عمل می‌کند.

۱۲-۲-۵. پیامدهای عملی و اجتماعی

از نظر عملی، این چارچوب می‌تواند به‌عنوان یک راهنمای جامع برای سیاست‌گذاری‌های امنیتی در کشورهای اسلامی عمل کند. برای مثال، در مقابله با پدیده‌هایی مانند افراط‌گرایی، این مدل پیشنهاد می‌دهد که به‌جای تمرکز صرف بر اقدامات نظامی، باید بر آموزش‌های الهیاتی و تقویت هویت دینی تمرکز کرد تا از انحرافات اعتقادی جلوگیری شود. در حوزه بحران‌های هویتی، این مدل با تأکید بر وحدت امتی و تقویت ارزش‌های اسلامی، می‌تواند به کاهش تنش‌های قومی و فرقه‌ای کمک کند. در

حوزه امنیت زیست‌محیطی، این چارچوب با تکیه بر مفهوم نظام احسن، سیاست‌هایی را پیشنهاد می‌کند که به حفظ تعادل اکولوژیک و احترام به خلقت الهی منجر می‌شود. این مدل همچنین می‌تواند به بهبود انسجام داخلی در جوامع اسلامی کمک کند؛ زیرا با تقویت پیوندهای معنوی و اخلاقی، حس تعلق و مسئولیت جمعی را در میان افراد تقویت می‌کند. در سطح جهانی، این چارچوب می‌تواند به‌عنوان یک الگوی جایگزین برای مدیریت بحران‌های چندبعدی مانند مهاجرت، تغییرات اقلیمی و ناامنی اقتصادی ارائه شود.

۱۲-۲-۶. پیامدهای فرهنگی و آموزشی

از منظر فرهنگی، این مدل می‌تواند به بازسازی فرهنگ امنیتی در جوامع اسلامی کمک کند. فرهنگ امنیتی مبتنی بر طمأنینه و ایمان، برخلاف فرهنگ امنیتی غربی که بر ترس و واکنش به تهدیدات متمرکز است، می‌تواند به ایجاد جوامعی آرام‌تر و مقاوم‌تر در برابر بحران‌ها منجر شود. در حوزه آموزش، این چارچوب می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای طراحی دوره‌های آموزشی در زمینه مطالعات امنیت اسلامی عمل کند. برای مثال، دانشگاه‌های اسلامی می‌توانند با استفاده از این مدل، برنامه‌های درسی جدیدی طراحی کنند که مفاهیم قرآنی مانند طمأنینه، عدالت و وحدت امتی را در کنار مفاهیم مدرن امنیتی آموزش دهند. این امر می‌تواند به پرورش سیاست‌گذارانی منجر شود که قادر به ترکیب ارزش‌های اسلامی با نیازهای معاصر باشند.

منابع

قرآن کریم.

- آل سیدغفور، سیدسجاد. (۱۴۰۳). *نظریه امنیت سیاسی در قرآن کریم*. قم: دانشگاه باقرالعلوم (ع).
- آلوسی، سید محمود. (۱۴۱۵ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*. (ج ۱۴). بیروت: دارالکتب العلمیه.
- بوزان، باری. (۱۳۷۸). *مردم، دولت‌ها و هراس*. ترجمه: پژوهشکده مطالعات راهبردی. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی؛ نصیری، علی؛ کلاتری؛ ابراهیم؛ بهجت‌پور، عبدالکریم؛ کمالی، علیرضا. (۱۴۰۴). *تفسیر موضوعی قرآن کریم*. قم: دفتر نشر معارف.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن* (ج ۴، ۱۱، ۱۶). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸ق). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن* (ج ۹). بیروت: دارالمعرفه
- غرایاق زندی، داود. (۱۳۹۵). *امنیت در اسلام: مبانی نظری و تحولات تاریخی*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. (ج ۲). تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- والتز، کنت. (۱۴۰۴). *نظریه سیاست بین‌الملل*. ترجمه عباس زمانیان. تهران: نی.
- هاشمیان‌فرد، زاهد. (۱۳۹۱). *امنیت در اسلام*. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.